

А. Айдаров,
И. Арабаев атындагы КМУ

АДАМ ЖАНА ЖАРАТЫЛЫШ МАСЕЛЕСИ Ч. АЙТМАТОВДУН “АК-КЕМЕ” ЧЫГАРМАСЫНДА

Аннотация: Макалада элдик оозеки чыгармалар менен Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы жаратылышты коргоого болгон чакыруулар каралды. Этнопедагогика, баланы тарбиялоодо каада-салт, үрп-адаттарга таянса, “Ак-Кеме” чыгармасы түздөн-түз тарбия берүүчү илимий багытты көздөгөн чыгарма экени жазылды. Адам өзүнүн кылган ишине жооп бере албаса, табияттын кырсыгы жана кордугу күч ала берээринде шек жок. Ошондуктан экологиялык сабатсыздык азыркы дүйнөлүк прогресттин алсыздыгы болуп кала бермекчи.

Түйүндүү сөздөр: Жаратылыш, Ак-Кеме, Каада - салт, китеп кап, Бугу-эне, Энос.

Аннотация: В статье рассматривается влияние народных произведений и произведение Ч.Айтматова в сохранение природы и окружающей среды. В воспитании ребенка этнопедагогика опереяться на традиции и обычаи, а произведение “Ак-кеме” примую научное воспитание. Если человечество не будет заботиться о природе, то природные катаклизмы не избежны. Не грамотность в сфере экологии залог безсилеи человечеств в мировом прогрессе.

Ключевые слова: Природа, Ак-Кем, Традиции, Портфель, Бугу-Эне, Энос.

Annotation: The article examines the influence of folk works and the work of Ch. Aitmatov in preserving nature and the environment. In the upbringing of the child ethno-pedagogy rely on tradition and custom, and the work “Ak-keme” is accepted as scientific education. If humanity does not, take care of nature, then natural catoclysms are not avoided. Not grammaticality in the sphere of ecology is a pledge of the impotence of human beings in world progress.

Key words: Environment, Less white, traditions, Briefcase, Deer-Mother, the epic.

“Адамдардын ыйманы бузулганда, жаратылыштын катаалдыгы күч алат”- деген сөз бар элде. Адам өзүнүн кылган ишине жооп бере турган акыл эстүүлүккө жетишкени менен, жаратылыштын эң негизги бөлүгү болгон жандуу жана жансыз дүйнөнү көздүн карегиндей сактоо керектигин түшүнө албай келет. Бул көрүнүш жаратылыш трагедиясынын башталышы. Акыл-эстүүлүк демекчи, бүтүндөй бир элдин ичиндеги жат көрүнүш, баардык жашоочуларга таасир берип, алардын аң-сезимин буруп коет. Дүйнөдө адам гана буйрук берүүчү жөндөмдүүлүккө ээ. Ушул себептүү адам өзүнүн даражасынан, мүмкүнчүлүгүнөн пайдаланып, бардык жандуу организмдердин жашоо чөйрөсүнүн бузулуусуна шарт түзүп берүүдө. Бизди курчап турган чөйрө татаал түзүлүшкө ээ. Адам жаратылышка сүнгүп кирип, аны менен таанышып, керектүү маалыматка ээ болгондон соң аны талкалоого өтөт[1]. Бул адамдардын жаратылыш жөнүндө жетиштүү билимге ээ эмес экендигинен кабар берет.

Кыргыздар илгертеден эле жаратылыш-табиятка жакын жашап, өсүп келе жаткан муунга жаратылышсыз адамдардын жашап кетүүсү мүмкүн эмес деп тарбия беришкен. Элдик салттар, үрп-адаттар айтып тургандай, кыргыздар баланы төрөлгөнүнөн тартып жаратылыш жөнүндө маалыматка эгедер кылып өстүрүшкөн. Жаратылыш жөнүндө элдик чыгармаларды, уламыштарды, жомокторду айтып берип, ошолордун таасиринде тарбиялоого аракет кылышкан. Кыргыз эли элдик оозеки чыгармаларды, каада-салттарды, ырым-жырымдарды баланы тарбиялоодо көп колдонушкан. Айтсак “Кожожаш” кенже эпосунда адам өзүн-өзү атып жаткан сюжетти көрүүгө болот. Сур эчкинин акыркы сураганын бербей, ышкыбоздугу артып турган Кожожаш мергенчини жаратылыш өз мыйзамдары менен жазалап койду.

Жазуучуну чыгармаларында жер-эненин, ит-куштардын, тоолордун, таштардын, бак-дарактардын, Ысык-Көлдүн жана айбанаттардын дагы убал-сообу бар экенин баса белгилеп айткан [2].

Ак-Кеме чыгармасындагы кичинекей Нургазынын “Адамдарга таарынып балык болуп сүзүп кетүүсүнө” эмне түрткү берди деген ой чыгарманы окуган ар бир адамга келет. Окуя бийик тоолор арасында, токой ичинде жашаган үч кичинекей үй-бүлөнүн тегерегинде болсо, андагы сүрөттөлгөн эпизоддор дүйнөлүк масштабдагы экологиялык маселелерди чагылдырат. Өмүрүндө бир дагы катуу сөз сүйлөп көрбөгөн Момун чал, тажаал кемпири Керез менен түтүн булатып, карыганда каардуу күйө баласынан кордук көрүү менен жашоосун өткөрөт. Алардын жанындагы үйдө кызы Бекей, күйөөсү Орозкул менен жашайт. Орозкул дүйнөдөгү эң жаман касиеттерди өзүнө жыйнап алган, жаштыгына, күчүнө таянган, жакшы менен жаманды айырмалай албаган зөөкүр адам катары сыпаталат. Мыкаачылык менен бугу эненин тукумун атып, мүйүзүн кесип алган Орозкулга табияттын каргышы тийип, аны балалуу болуу бактысынан ажыратып коет. Орозкул жаратылышка кылган зыянкечтигинен балалуу боло албай жүргөнүн аңдап билбей, болгон жинин жубайы Бекейден чыгарат. Кудайдын куттуу күнү күйөөсүнөн таяк жеген Бекей оор турмушка баш ийип, согончогу канабай жүргөнүнө өзүн күнөөлөп, болгон ызаасын, таарынычын ый менен чыгарып, күнүмдүк жашоо менен алек. Башка ага ким

болушат? Атасы Момун чал каарылыктын тузагында, энеси Орозкулдун сөзүн сүйлөп, керек болсо, Орозкулга жагынып жаш келин Гүлжамалды ага токолдукка алып бергенге аракет кылып, чай үстүндө отурганда биринчи сөзү ошол болот. Татынакай Гүлжамалды болсо тагдырдын шамалы бул өрөөнгө адаштырып алып келгенби, айтор анын шайыр мүнөзү токойдогу оор жашоого коошпойт. Күйөөсү Сейдакматты ырдагандан башка эч нерсе кызыктырбайт.

Ушундай татаал мамилелерден курулган оор турмушка кичинекей наристе да аралашууга мажбур болот. Ал бала караңгы түндөгү жарык чачкан, кичинекей күн нурундай. Өзүнүн куруп алган таза, жарык жан дүйнөсү бар. Ал дүйнөсүн жалгыз жакын досу, таятасы Момун менен гана бөлүшөт. Албетте, баланы кубанта турган жөнөкөй нерселер көп кездешет. Мисалы, Момун чал жалгыз небересин эч нерседен кем кылгысы келбей, катып жүргөн акчасына “китеп кап” сатып берип, баланын келечекте билимдүү инсан болуусуна кам көрөт. “Атам жакшы, ак-көңүл, ошон үчүн баары аны шылдыңдай беришет, мектепке киргенде атам ат менен мени жеткирип, сабактан кийин тосуп алып турат”, - деген баланын өзү сүйлөшкөнү, бул дүйнөдө жакшы адамдар да бар экенин айткысы келген [4]. Ал “китеп кап” баланын жашоодогу эң биринчи баалуу белеги, колундагы жалгыз байлыгы эле. Аны көтөрүп алып сүйүүчүлөп чуркаганы эсиниздеби? Автор бул жерде адамдарда сүйүү, сүйүнүч, кубануу, ишеним, аео сезимдери болмоюнча, жаратылышты аесуз жок кылууга барарын айткысы келген.

Кичинекей Нургазынын жашоосунда ыйык тутканы касиеттүү “Бугу-Эне” жана Ысык-Көлдө сүзүп жүргөн “Ак -Кеме”. Адамзат тукумун улоочусу болгон бешиктеги баланы, өлүмдөн сактап калган “Бугу эненин” кичинекей Нургазы үчүн мааниси өтө чоң эле. Бала, “Бугу энени” көрөрүнө, ага жолугуп Бекей эжесине бала сурарына, Көлдө сүзүп жүргөн Ак-Кемеге түшөрүнө, атасына жолугаарына, атасынан “эмнеге мага келбей койдун?” - деп сураарына балалык сезими менен ишенчү. Ошол себептен ал жездеси Орозкулду бүт жан дүйнөсү менен жек көрөт.

Мыкаачынын бугу энени атып, анын мүйүзүнө балта чаап жатканы баланын көзүнө, бешиктеги баланы балта менен чаап, өлтүрүп жатканындай көрүнөт [3]. Балык болуп сүзүп кеткен Нургазы, жаратылышты, акылсыз адамдардын талкалап, тоноп жатканын көрүп, карап тура албай, биротоло түбөлүктү ааламга кеткиси келет. Адам үчүн жаратылыштын улуулугун, бийиктигин, ыйыктыгын Момун чал менен небересинен башка эч ким түшүнгүсү келбейт.

Чыгармада, автор биринчи орунда адам үчүн курчап турган жаратылыш ыйык экенин билдирип, кумдуу чөлдө, какыраган талаада жашап күн көргөн кескелдирик менен, жашыл майсан, бак-дарактуу, шылдырап аккан булак суусу бар, айланасын тоолор курчаган жерде жашаган жаратылыштын кооздугу болгон жаныбарлардын айырмасы асман менен жердей экенин айткысы келген [5].

Кескелдирик күндүн ысыгына карабай тамак таап жеш үчүн, канчалаган жерди басып өтөт, а бизде бардыгы бар, биз ушул байлыгыбызды, жаратылышыбызды сактап калышыбыз керек. Жыйынтыгында айтаарыбыз, адам баласы өзүнүн кылган ишинен каниет алып, жаратылыштын мыйзамдарына баш ийип, коюн-колтук алышып жашаса, бул дүйнө купуя сырын ачып, өз камкордугуна алат. Табият чыгармада айтылгандай биздин байлыгыбыз, дем ала турган абабыз, ичип жаткан суубуз жана көрк берип турган кооздугубуз. Жалпыбыздын байлыгыбыз жаратылышты көздүн карегиндей сактоого баарыбыздын милдетибиз экендигин, эстен чыгарбайлы.

Колдонулган адабияттар:

1. Ч.Айтматов “Белый пароход”
2. [https://ky.wikipedia.org/wiki/Ак_кеме_\(чыгарма\)](https://ky.wikipedia.org/wiki/Ак_кеме_(чыгарма))
3. Erkindik.ru > ERKINDIK.RU > Улутум кыргыз > Улуттук сезим > Китепкана
4. [Болот Шамшиев. "Ак кеме" \("Белый пароход"\) - YouTube](#)
5. Эпос/Баш сөзүн жаз. Ч. Айтматов, А. Акматалиевдин жалпы редакциясы менен түз. К. Кырбашев, сүрөтчүсү Р. Исаков Кырг. улут. И. А. ж.б. — Б.: Шам, 1996. —248 б. («Эл адабияты»)
6. Коробкин, Передельский: Экология и охрана окружающей среды. Стр. 227